

УДК 159.923.2

**“ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ИНСАН КАТАРЫ
КАЛЫПТАНУУДАГЫ, ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ, АДАМ ЖАНА ААЛАМ
ПРОБЛЕМАСЫНЫН КАРАЛЫШЫ”**

**Тажиббаева Ж.К.
ЖАМУ, Жалал-Абад шаары**

Аннотация

Чыгарманын темасы – жашоо, өмүр, сүйүү. Чыгармада табият жана анын койнунда жашаган жаныбарлардын орду чоң. Айтматовдун чыгармаларында жаныбарлардын образдары адам образдары менен ар дайым параллел сүрөттөлөт.

Annotation to the article

The theme of the work – life and love. Great role in the work of nature and animals around him. In the works of Chingiz Aitmatov image of the animal goes in parallel with the image of man. Article works through Ch. Aitmatov can find becoming as human begins, as well as with the help of these works can be identified positive towards education and training.

Чынгыз Айтматовдун өмүрү- анын жазган чыгармалары менен тагдырлаш жеке тагдыр – бул жөн эле бир адамдын басып өткөн жолу, өткөргөн окуялары ,кадыресе жашаган турмушу эмес. Сөз бул жерде инсандын ан- сезимдүү түрдө өзүнүн өмүр тагдырын коомдун, элдин жашоо турмушу менен ,өз доорунун , өз маселелеринин эң курч маселелери менен шайкеш , эриш –аркак келтире алышы жөнүндө баратат. Ушундан улам Ч.Айтматовдун тагдыр тууралуу айтканы эске түшөт.» Жашоодо ар бир адамдын өзүнүн тагдыры бар. Бирок тагдырдын да тагдыры бар»

Айтматовдун дал ошол түбөлүктүүлүк, адам руху тагдыр, жашоо темасындагы ойлордун жыйынтыгы “Тоолор кулаганда” романында анын калеминен акыркы ирет жазылып калды. Бул жолу да Айтматов «адам тагдыры» темасына басым жасады. Адамдын жашоодогу орду, ыйманы, турмуштагы карама-каршылыктарды сүрөттөдү, дегеле тагдыр деген эмне? Анын мааниси кандай? Бул тууралуу белгилүү окумуштуу А.Акматалиев: “Тагдыр бир чети адам баласынын бешенесине жазылган , адамдык табияты менен бирге бүткөн жазуу болсо, экинчиден ошол жазылган тагдырын өмүрүндө ардактап, барктап алуу, ага этият мамиле кылуу жеке адамдын акылынан, үчүнчүдөн тагдыр аны курчап турган чөйрөгө да тыгыз байланыштуу болот эмеспи. Таксыр тагдырдын буйругу менен адам жашоонун жакшы- жаманын таанып-билүүгө аргасыз дейт» . Чыгарманы адеп окуп баштаганда эле тынымсыз турмуш шарындагы Арсендин жашоосу жана ак моңгүлүү бийик тоолорду мекендеген, жаратылыш койнунда баарынан жогору туруп жашоо өткөрүп, кайратынан тайып бараткан Жаабарстын ал- абалынан кабар берип башталат. Демек, мында да автор адам менен табиятты, андагы жандууну бирге карайт. Анда Жаабарс менен Арсен Саманчиндин уламыштан алынган кейипкер Сардал кыз менен Арсендин ашыгы болгон Элестин тагдырлары кош сызыктуу коюлат.

Ал эми идеясы - ар кандай терс иштерден анын ичинде согуштардан, кыянатчылыктан, террордук кагылыштардан, жаратылышка аёсуз кол салуудан, табиятты бүлүндүрүүдөн оолак болуу. Жашоодо абийир тазалыгы менен тагдырлаш болуу, адамдардын бири-бирин сүйүү, гуманизм идеялары менен камтылган.

Ч.Айтматовдун чыгармаларына мүнөздүү болгон сюжет түзүүдөгү көркөм ыкма болгон мифтик окуяларды кошуу, жаратылыш менен тыгыз байланыштуу сүрөттөө, жашоо жана тагдыр темасыны кайрылуу болуп саналат. “Тоолор кулаганда” романында

идея азыркы мезгил талабына ылайык ачылган. Романдагы «Колуктунун үнү» легендасы чыгарманын композициясында негизги мааниге ээ. Уламышта мергенчи жигит коңшу айылдын сулуусун жактырып калып, колуктуну алуу үчүн баалуу аң терилерин тартуу кылып эки айылдын эли кубана турган кылып той өткөрөт. Ошол учурда махабаттын күчтүү жалыны менен бакытка балкыган эки жаш көрө албастыктын курмандыгы болушат. Душмандык кылууну көздөгөндөр табиятты алай-дүлөй бороонго айлантышып, кызды ала качышат. Ал эми мергенчи жигитке «башка бирөө менен качып кетти деп айтышат. Намысына чыдабаган жигит тоо таянып жок болот. Кыз болсо душмандардан аман качып келип, жигиттин жайын угуп ал дагы тоо аралап зарлап ыйлап кетиптир. Сүйүүнүн армандуу аякташы жана жаш колуктунун ыйы бүгүн да бийик тоолор арасында жанырып жүрөт деген уламыш берилет. Уламышта сүйүү данкталат. Сүйүшкөн эки жашка карата кыянатчылык сүрөттөлөт. Ошентип, уламыштын чыгармага киргизилишинин зарылчылыгы эмнеде? Деген суроо туулат. Сүйүү жана ага жетпей калуу мунун бары романдагы башкы каарман Арсендин турмушунда, легендадагы сүйүшкөндөрдүн тагдыры менен окшоштурулуп, андагы каармандардын образы идеяны тереңдеп ачып берүүчү мааниге ээ. Кесиби боюнча журналист, жан дүйнөсү чыгармачылыка жакын Арсен тез эле коомчулука тааныла баштайт. Ошол жазгандарынын артынан бийлик адамдары тарабынан куугунтука алынат. Ал ортодо Арсен сүйүү сезимине туш болду. Ал өзүнүн таза сезим туйгуларын опера ырчысы Самарага арнады. Чыгармачыл адамдардын ашыктык кезигүүлөрүндө Арсен самарага сүйүү жөнүндү «Колуктунун үнү» легендасын айтып берип, аны опера чыгармасына айлантууну жана сахнада Самаранын аткарып чыгуусун самайт. Мына ушундай күндөрдө Арсен бийлик өкүлдөрүнүн кысымына алынат. Бул мезгилде опера ырчысы, сүйүктүү адамы Самара акчалуу, материалдык жактан бай адамдын колуна өтөт. Мындай абалга кабылган Арсендин жан-дүйнөсү жанчылып, көңүлү чөгөт. Ошол эле учурда мындай күндөр тоо боорундагы Жаабарста да болуп жатты. Адамдар арасындагы мындай окуялардын жүрүшүндө тээ тоодогу карт Жаабарстын жашоосу кошо сүрөттөлөт.

Жаабарс- зор денелүү өз тукумунун асылы болчу. Бирок мезгил өтүп кайраты кетип, күндөн –күнгө алы начарлап, жалгыз калып, эч ким бара алгыс тоолорго кетүүнү самайт. Бирок күн сайын тайып бараткан акыбалынан канчалык аракеттенип, чымырканса да тоону ашып кете алган жок. Бул абалга туш болуп, тукум улоо кайратынан калган Жаабарстын ургаачысын башка бирөө тартып кетти. Мындай алып караганда Арсен менен Жаабарстын абалы окшош экендиги талашсыз. Чыгармадагы бул көрүнүштөр аркылуу жазуучу коомчулукта терс иштердин басымдуулук кылып бараткандыгын айтып, инсанды тазалыкка, болгондо да жан дүйнөнөн адамдык «Мендин» тазалыгына чакырат.

Чыгармада тирүүлүктө жашоо үчүн болгон күрөш уланып татаалдык уланып дүйнөдөгү адам менен айбандын жашоосу кошо сүрөттөлүп оорчуп барат. Ч.Айтматовдун “Тоолор кулаганда” романындагы каармандар бүгүнкү күндүн адамдары. Жазуучунун каармандары жекелик мүнөздө. Ошол эле учурда типтүү. Анын каармандары баштан кечирген күндөрдү, окуяларды жалпы адамзат да башынан кечирип жаткандай масштабдуу. Ушундай күндөрдөн чыга албай жүргөндө Аргенге «Мерген» фирмасындагы тууганынын сунушу түшөт. Ага ылайык Арсенге анчылык менен иш жүргүзгөн фирманын өкүлдөрү үчүн котормочу болуп берүү милдети жүктөлөт. Аңчылыкка араб бектери келишмек, алар үзөңгүлөш ашуусундагы барстарга ууга чыгууга келишим түзүшөт. Бул ишке кирүү менен Арсендин тагдыры оор сыноого туш болот. Айылдагы элдин арасындагы Арсендин Таштанафган баш болгон досторунун турмушунун оордугу алардын алардын араб өлкөлөрүнөн келген туристтерди барымтага алуу жөнүндөгү ойду жаратат. Бул ишти ортодо Арсендин түздөн-түз катышуусу менен ишке ашырууну

көздөшөт. Бирок досторунун бул ойлоруна Арсен караманча каршы экендигин билдирет. Ошондо эч нерседен кайра тартпаган достору анын өзүн өлтүрүүнү чечишет. Айылдаштарынын курчоосунда калган Арсендин психологиялык абалы анын жашоого болгон көз карашы террордук аракеттерди токтотуп, болтурбай коюуга үндөдү. Романда барстарга аңчылык кылуу үчүн чакырылган чет элдиктер Таштанафган сыяктуу зөөкүрлөрдүн барымтага алуу боюнча ойлорун жаратып, ага карата Арсендин каршы күрөшү башталат. Ал ортодо Арсен сүйүү отуна кабылды. Анын махабат жалыны Элес деп күйүп турду. Бул жолу да Арсен Элес менен болгон жолугушуусунда «Колуктунун легендасын айтып берди. Экоо мындан ары түтүн булатып чогуу жашоону чечишти. Элес - бүгүнкү күндөгү Россияга товар ташыган челнокчу соодагер кыздын өзу. Барстарга болгон аңчылыктын башталышы менен Арсендин оюн Таштанафгандын планы түйшөлтүп жатты. Мына ушул жерде каармандын психолгизмдик көз карашы тереңдетилет. Бул аркылуу он жол табууну автор Арсендин оюна коёт. Жаратылыш жандыктарына кол салбоо, эл аралык каршылыктардан сактап калуу Арсенге жүктөлөт. Демек, чыгарманын жеткен чеги – жашоо менен өлүмдүн ортосунда калган Арсендин «Ала тоо барстарынан колунарды тарткыла» деген кыйкырык сөзүнөн жана жогорку тарапка ок чыгаруусунан улам чечилди. Ошол кезде Таштанафгандар ок атышууну баштап, натыйжада Арсен менен Жаабарска ок тийди. Бул экөөнүн өлүмү сырттан келген туристтердин, барстарды террордук аракеттерден сактап калды.

Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы каармандардын трагедиясы тазалыкка, адилет күрөш менен чындыкка шартталат. Чыгарманын соңунда Элестин Арсенге болгон сүйүүсү ыйга айланып, “Колуктунун үнү” болуп жаңырып, Молоташ үңкүрүнөн анын сөөгүн алып кетүү менен аяктайт. Ал эми Арсенге тагдырлаш Жаабарс кайып болуп кетет. Чыгарма жарыялангандан кийин жазуучу массалык маалымат каражаттарынын суроолоруна жооп берип жатып, бул романы жөнүндө: «Тоолор кулаганда» - бул менин жаңы эмгегим, жаңы сөзүм. Бул китеп азыркы доордогу ааламдашууну жана учурдагы биздин тарыхыбызды чагылдырат»- дейт. Адамзатынын Рух ааламынын жардыланышы, дүйнөдөгү социалдык – экономикалык ири кыйроолор Ч.Айтматовдун көз алдында өтүп жан дүйнөсүнө тынчтык бербей жашады. Өзү жашап жаткан мезгилдин кубанычы менен кайгысы, жыргалы менен азабы, жазуучунун жүрөгү аркылуу өттү. Дал ошол кезде Айтматов коомдук илдеттерден адамзатты сактап калуудагы өзүнүн адамдык жана жазуучулук милдетин аткара алды. Жазуучу мунун баарын аң-сезимдүү туя билип, “коомдук илдеттерди” чыгармаларында чагылдырып окурмандарга ар тараптуу ачып берди. Азыр дүйнө ушунчалык деңгээлдеги техникалык абалга, ушунчалык карама-каршылыктарга жеткен кезде адамзат өз-акыл ою, колу менен жасалган жетишкендиктерге нравалык жактан өзү жете албай жаткан учурда, адабият менен искусство адам баласына бүткүл каражаттары менен күчтүү таасир берип баасы адамзат өмүрүнө барабар ишенимден, максаттан милдеттен өткөн эч нерсе жок экенин айтып турушу өзгөчө маанилүү. Тынчтык болсун, башка эч нерсенин кереги жок»-деген жалпы адамзаттык ыйык насыятты бекемдөө керек»-деген пикирин билдирет жазуучу(3)

Чындыгында ааламды курчап турган түрдүү кырсык ааламаттардын алдын алууда ошол нерсени өз акылы менен жаратып, анын алдында алсыз болуп бараткан адам канткенде кыянаттык иштерден баш тартат да, канткенде бары ойдогудай жашоо кечирет деген суроого аргасыздан жетеленесин. Замандын социалдык адеп-ахлактык адамзаттын психологиялык олуттуу жана актуалдуу койгойлору «Тоолор кулаганда» романынын негизги проблемасы болуп калды. Ошол учун Айтматов кылымдын, доордун, мезгилдин, учурдун классик сүрөткери! Адамдык улуулук менен талант бийиктигинин топ келишкен феномени.

Ч.Айтматовдун чыгармалары инсандын ички жан дүйнөсүнөн чыккан гумандуулуктун бийик касиеттерин камтып инсанды калыптандырууда чоң таасирин тийгизет.

Адабияттар:

1. Асаналиев К. Көркөм нарк.Ф.1988
2. Акматалиев.А. Аалам, адам жана Жаабарс Б2006.
3. Айтматов .Ч. «Биз дүйнөнү жаңыртабыз дүйнө бизди жаңыртат» .Ф.1988ж. 296-бет